

УДК 94 (477.51) + 94 (092)

Олександр Рахно (м. Чернігів)

“ІСТОРІОГРАФ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ” (О. І. ХАНЕНКО)

Стаття присвячена аналізу життєвого шляху, громадської та наукової діяльності голови Чернігівської губернської земської управи у 1870–1874 рр. О. І. Ханенка. Визначено основні віхи біографії, схарактеризовано його роботу у губернському земстві, громадських та наукових інституціях у другій половині ХІХ ст.

Ключові слова: Олександр Ханенко, земство, гласний, голова губернської земської управи, історик.

Олександр Іванович Ханенко (1816–1895) — відомий громадський діяч Чернігівщини, історик та збирач старожитностей і стародруків. Тривалий час його життєвий шлях, багатогранна діяльність в органах місцевого самоврядування, громадських організаціях регіону та на історичній ниві не були предметом спеціального дослідження. В сучасній українській історіографії з’явилися публікації, у яких досліджено родовід О. І. Ханенка, опубліковані деякі його біографічні дані та проаналізовано ряд праць історика¹. Втім, його службова, громадська й наукова діяльність не знайшли належного висвітлення в науковій літературі і потребують подальшого дослідження. Ця стаття має на меті певною мірою заповнити цю прогалину.

О. І. Ханенко народився 12 липня 1816 р. у с. Городище Стародубського повіту Чернігівської губернії в українській дворянській родині козацько-старшинського походження². Його стародавній рід походить по прямій лінії від брата гетьмана Правобережної України Михайла Ханенка, Лаврентія. Відомий своєю освіченістю військовий й політичний діяч Гетьманщини, генеральний хорунжий Микола Ханенко (1691–1760) був прадідом Олександра Івановича. Дід О. І. Ханенка, підполковник Іван Миколайович, був першим предводителем дворянства Погарського повіту, в якому володів разом зі своїм братом Василем, флігель-ад’ютантом і “відомим улюбленцем імператора Петра ІІІ”, значними й багатими маєтностями³.

Батько О. І. Ханенка, Іван Іванович (1787 — до 1851), також відзначився на військовій службі. Він був кавалерійським офіцером, брав участь у битвах російських військ з арміями Наполеона у 1805–1814 рр., у тому числі під Аустерліцем (1805), Прейсіш-Ейлау (1807), Смоленськом і Бородіном (1812), а в

1814 р. у складі російського війська перебував у Франції. Був нагороджений орденом св. Володимира 4 ступеня з бантом. І. І. Ханенко вийшов у відставку у 1816 р. у чині штабс-ротмістра. Мати Олександра — Катерина Іванівна Третьякова була поміщицею с. Лісконог Новгород-Сіверського повіту Чернігівської губернії. Окрім Олександра, подружжя мало ще синів Івана (1817–?), Михайла (1818–1853) і дочок Олену, Катерину та Анну⁴.

Отже, О. І. Ханенко виховувався у шляхетній родині козацького походження в атмосфері любові до української минувшини та власного роду, що мало значний вплив на формування його світогляду.

Навчався він спочатку, ймовірно, у Московському благородному пансіоні. Вищу освіту здобував у Московському університеті на словесному відділенні, але не закінчив повного курсу і був відрахований “по прошенню”.

7 липня 1835 р. О. І. Ханенко розпочав службу в канцелярії чернігівського цивільного губернатора, але вже 13 жовтня 1836 р. був звільнений з посади за власним бажанням і деякий час перебував у відставці. 14 травня 1837 р. О. І. Ханенко був призначений канцеляристом, а з 1 лютого 1839 р. — помічником столоначальника Санкт-Петербурзького Головного архіву Міністерства іноземних справ. 31 січня 1840 р. він був звільнений з посади “согласно прошенню” “по болезни и домашним обстоятельствам”⁵.

Вийшовши у відставку, О. І. Ханенко займався своїм чималим господарством. Йому належало 2945 дес. землі в Суразькому і 4000 дес. у Стародубському повітах Чернігівської губернії. У цих маєтках йому належали також 836 душ чоловічої статі кріпосних селян, два млини, дві гуральні та ін. О. І. Ханенко мав також власний будинок у губернському центрі⁶. Був одружений з Катериною Іванівною

Гундіус (?–1898). Подружжя мало синів Олексія (1840–?), Олександра (1850–1901), Костянтина (1851–1900) та доньку Анастасію (1845–1898)⁷.

Починаючи з 40-х років XIX ст., О. І. Ханенко постійно обирався на різні громадські посади. Зокрема, 10 жовтня 1840 р. дворянством Стародубського повіту він був обраний на посаду депутата Чернігівського дворянського зібрання, на якій перебував протягом наступних трьох років. Водночас з 16 березня 1841 р. по 3 жовтня 1846 р. за призначенням Міністерства народної освіти О. І. Ханенко був почесним наглядачем Погарського повітового училища. Він піклувався про збільшення бібліотеки училища і допомагав коштами учням та вчителям. 3 листопада 1845 р., згідно обрання дворянством, він був затверджений чернігівським губернатором на посаді предводителя дворянства Суразького повіту і перебував на ній до 14 травня 1849 р.⁸

За умов підготовки селянської реформи 2 липня 1858 р. О. І. Ханенко був обраний членом Чернігівського губернського комітету з поліпшення побуту поміщицьких селян, працював на цій посаді до закриття комітету 22 лютого 1859 р. і проявив себе прихильником скасування кріпосного права.

16 липня 1860 р. дворянство Чернігівської губернії обрало його членом щойно створеної Чернігівської межової палати. На цій посаді він перебував декілька трирічних термінів⁹. Заслуги його були відповідним чином відзначені. 7 грудня 1867 р. “член от дворян Черниговской межевой палаты” колезький асесор О. І. Ханенко був нагороджений орденом св. Станіслава 2 ступеня¹⁰.

На початку 60-х років XIX ст. він перебував на посаді члена Чернігівського губернського у селянських справах присутствія. Водночас він брав участь у багатьох громадських заходах. Зокрема, О. І. Ханенко мав безпосереднє відношення до відкриття у Чернігові жіночої гімназії. Він входив до складу Тимчасового комітету, створеного з ініціативи губернатора князя С. П. Голіцина, для обговорення питання про заснування в Чернігові жіночої гімназії. Перше його засідання відбулося 13 березня 1865 р.¹¹. За короткий час Комітет провів необхідну організаційну роботу, і 15 жовтня того ж таки року шестикласна Чернігівська жіноча гімназія відкрила свої двері¹². У наступні роки О. І. Ханенко був дійсним членом “Общества вспомоществования

нуждающимся воспитанницам Черниговской женской гимназии” і підтримував його щорічними грошовими внесками.

18 червня 1865 р. він був затверджений директором Чернігівського “попечительного о тюрьмах комитета”. З 7 липня 1867 р. по 7 вересня 1876 р. О. І. Ханенко був директором Чернігівського дитячого притулку¹³. Залишивши посаду директора, він тривалий час був дійсним членом Чернігівського губернського попечительства дитячих притулків, щорічно жертвував кошти на їх потреби.

Він мав неабиякий авторитет серед дворянства губернії, яке обирало О. І. Ханенка на виборні посади у дворянському самоврядуванні. Зокрема, 4 червня 1875 р. дворянство Чернігівської губернії обрало його другим кандидатом на посаду предводителя дворянства Стародубського повіту та депутатом Чернігівського губернського дворянського зібрання¹⁴. Водночас він був членом губернської училищної ради, багатьох наукових, громадських і благодійних установ губернії.

У лютому 1876 р. О. І. Ханенко вступив на службу до Міністерства державних маєтностей, і 22 січня 1877 р. був призначений управляючим державними маєтностями Пензенської губернії. Звіди 12 березня 1879 р. був переведений на таку ж посаду в Чернігівську губернію¹⁵. На цій посаді О. І. Ханенко отримав 15 травня 1883 р. чин дійсного статського радника¹⁶. Державними маєтностями Чернігівської губернії він управляв до 12 грудня 1883 р., коли був звільнений з посади і “причислен согласно прошению к тому министерству”¹⁷.

О. І. Ханенко і надалі обіймав різні громадські посади. Зокрема, 25 травня 1884 р. Чернігівським губернським зібранням дворянства він був обраний депутатом для розкладки приватних дворянських повинностей по Стародубському й Суразькому повітах і 16 червня того ж таки року був затверджений на цій посаді чернігівським віце-губернатором¹⁸.

О. І. Ханенку довелося запроваджувати в Чернігівській губернії земську реформу. З 7 липня 1864 р. по 23 червня 1865 р. він за посадою члена Губернського у селянських справах присутствія перебував у складі очолюваного губернатором князем С. П. Голіциним Чернігівського тимчасового губернського комітету, заснованого для місцевих розпоряджень щодо введення в дію Положення про земські установи 1864 р. Поряд з іншими членами Ко-

мітету він здійснював необхідні заходи щодо організації в губернії органів місцевого самоврядування — земських установ¹⁹, а згодом постійно обирався повітовим і губернським земським гласним. Вперше губернським гласним він був обраний 5 липня 1865 р. у Стародубському повітовому земському зібранні. Того ж таки дня він був обраний до спеціальної комісії, що розробляла інструкцію Стародубській повітовій земській управі²⁰.

Протягом п'яти трирічних термінів 1865–1876 і 1895–1897 рр. він обирався гласним Стародубського повітового і Чернігівського губернського земських зібрань. У 1871–1873 і 1883–1885 рр. такі ж повноваження йому довірили виборці Чернігівського повіту²¹. У зв'язку з тим, що О. П. Карпінський 30 жовтня 1870 р. склав з себе обов'язки голови Чернігівської губернської земської управи, 1 листопада того ж таки року були проведені вибори нового голови. Губернське земське зібрання переважною більшістю голосів (26 проти 6) обрало О. І. Ханенка головою губернської земської управи. Головою він переобирався ще 9 грудня 1871 р. (36 проти 24) і залишався керівником виконавчого органу губернського земства протягом наступних трьох років, до 14 грудня 1874 р.²² На цій посаді він зробив чимало корисного для населення Чернігівської губернії у різних галузях діяльності земства. Втім, на прийняття радикальних рішень, які б зачіпали привілеї дворянства, О. І. Ханенко був неспроможний. Сучасник О. І. Ханенка ліберальний земець І. І. Петрунkevич, зокрема, згадував: “Мне помнится, что именно в то время произошла и большая перемена в составе губернской управы, председателем которой был избран Александр Иванович Ханенко, человек, пользовавшийся репутацией образованного, безусловно честного, неглупого, богатого барина, но менее всего способного нести то бремя, которое требовалось в данный момент. Несмотря на все личные достоинства А. И. Ханенка, он не был тем человеком, который требовался для того, чтобы проводить в земстве не дворянскую, а земскую, т. е. демократическую политику и вести борьбу как с губернатором Панчулидзевым, сменившим добродушного и честного кн. Голицына, так и с министром Валуевым и гр. Толстым, душившим всякое проявление свободы и просвещения”²³.

Службова й громадська діяльність О. І. Ханенка належним чином була відзначена вла-

дою. Він був нагороджений орденами св. Володимира 3 та 4 ступеня, св. Анни и св. Станіслава 2 ступеня, бронзовою медаллю на Андріївській стрічці у пам'ять війни 1853–1856 рр., срібною медаллю на Олександрівській стрічці за працю по звільненню селян від кріпосної залежності²⁴.

О. І. Ханенко підтримував дружні стосунки і вів листування з відомими громадськими діячами, письменниками, ученими В. Б. Антоновичем, Л. І. Глібовим, О. М. Лазаревським, О. Ф. Кістяківським, М. І. Костомаровим, П. О. Кулішем та ін. У колі знайомих О. І. Ханенко користувався репутацією освіченої, бездоганно чесної і щирої людини, яка завжди прийде на допомогу. У 1867 р. він, зокрема, допоміг письменнику Л. І. Глібову влаштуватися на посаду завідувача Чернігівської земської друкарні.

О. І. Ханенко тривалий час був дійсним членом та помічником голови Чернігівського губернського статистичного комітету, членом-співробітником Російського географічного товариства. Він був особисто знайомий з чернігівським архієпископом Філаретом Гумілевським і брав участь у підготовці “Историко-статистического описания Черниговской епархии” (Чернігів, 1873–1874)²⁵.

О. І. Ханенко дбайливо ставився до документів родинного архіву і прагнув зробити їх надбанням дослідників. Зокрема, зусиллями О. І. Ханенка були підготовлені до друку рукописи щоденника його прадіда М. Д. Ханенка й передані для публікації О. М. Бодянському та О. М. Лазаревському. У 1888 р. він готував до публікації “Фамильные документы из рода Ханенков”²⁶.

О. І. Ханенко з великою енергією відшукував і збирав усе, що стосувалося історії краю, не шкодував коштів на придбання історичних джерел, писав та друкував свої твори. Обговорення його історичних праць здебільшого відбувалося на засіданнях Чернігівського губернського статистичного комітету, і після такої апробації вони друкувалися на сторінках “Черниговских губернских ведомостей”, “Черниговских епархиальных известий”, “Записок Черниговского губернского статистического комитета” та окремими відбитками. Зокрема, 16 листопада 1865 р. на засіданні Комітету був заслуханий уривок з твору дійсного члена О. І. Ханенка “Историко-статистические очерки северо-восточной части Черниговской губернии”, який містив “Историко-статистичес-

кое описание заштатного города Погара”: “Комитет постановил: принимая во внимание интерес статьи и новизну фактов, в ней сообщенных, напечатать статью эту во втором выпуске Записок Черниговского губернского статистического комитета”²⁷.

О. І. Ханенко був талановитим істориком. Йому належить ряд праць, присвячених історії Лівобережної України. Зокрема, працюючи у Чернігівській межовій палаті, він познайомився з документами, присвяченими історії межування і написав змістовний “Исторический очерк межевых учреждений в Малороссии” (Чернігів, 1864). Друге, доповнене видання цієї книги побачило світ у 1870 р.²⁸.

Ряд його творів присвячено історії північних регіонів Чернігівської губернії²⁹, церковним діячам³⁰, іншим історичним проблемам³¹. Його праця “Святитель Феодосий Углицкий, архиепископ черниговский и новгород-северский. Историко-биографический очерк”, користувалася особливою популярністю серед населення і витримала не менше п’яти видань.

До того ж він був відомим колекціонером і зібрав чимало стародруків XVII–VIII ст. О. М. Лазаревський згадував, що О. І. Ханенку “посчастливилось, между прочим, сбечь порядочное собрание книг, по-видимому, такого же любителя, каким был и сам — бунчукового товарища Андрея Дунина-Борковского (сына генерального обозного), которое он на-

шел в одном из приобретенных им именей. Библиотека А[лександр]ра И[ванови]ча подобрана была им, в течение долгой его жизни, вообще хорошо, при чем более всего в ней — книг богословских и исторических”³². За його багатогранну діяльність по збереженню історичної й культурної спадщини сучасники називали О. І. Ханенка “історіографом Чернігівської губернії”³³.

О. І. Ханенко помер після тривалої і важкої хвороби на 80-му році життя 4 липня 1895 р. у Чернігові і був похований 6 липня на погості Чернігівського Єлецького монастиря³⁴.

Після смерті О. І. Ханенка родинний архів, бібліотека перейшли до його сина Олександра Олександровича (1850 — 1901) — тюремного інспектора, а потім міського голови Чернігова. У липні 1895 р. він подарував декілька історичних експонатів з батьківської колекції музею Чернігівської губерньської архівної комісії³⁵.

Отже, О. І. Ханенко відіграв помітну роль у громадському й науковому житті Чернігівської губернії. Виконуючи обов’язки голови Чернігівської губерньської земської управи, перебуваючи у складі багатьох благодійних організацій, він зробив чимало корисного для покращення соціально-економічного та культурно-освітнього рівня населення Чернігівщини, а його історичні праці і сьогодні продовжують цікавити як фахівців, так і краєзнавців.

Джерела та література

- 1 *Модзалевський В. Л.* Малоросійський родословник / Упоряд. В. Томазов. — К. — Спб., 2004. — Т. 5. — Вип. 3. — С. 49–51; *Герасименко Н. О.* Невидані листи О. І. Ханенка до О. М. Лазаревського // *Український історичний журнал.* — 2009. — № 3. — С. 92 — 108.
- 2 *Модзалевський В. Л.* Малоросійський родословник. — К. — Спб., 2004. — С. 51.
- 3 *Л. А. Александр Иванович Ханенко.* (Некролог) // *Киевская старина.* — 1895. — Т. 50. — № 9. — С. 367.
- 4 *Модзалевський В. Л.* Малоросійський родословник. — К. — Спб., 2004. — С. 49–51.
- 5 Державний архів Чернігівської області (далі — ДАЧО). — Ф. 127. — Оп. 14. — Спр. 2020. — Арк. 2761.
- 6 ДАЧО. — Ф. 127. — Оп. 14. — Спр. 2020. — Арк. 2760 зв.
- 7 *Милорадович Г. А.* Родословная книга Черниговского дворянства. Т. II. Части 3, 4, 5, 6 и приложения. — Спб., 1901. — Т. 2. — Ч. 6. — С. 210 — 211.
- 8 ДАЧО. — Ф. 127. — Оп. 14. — Спр. 2020. — Арк. 2761–2762.
- 9 Действительный статский советник Александр Иванович Ханенко (Некролог) // *Черниговские губернские ведомости* (далее — ЧГВ). — Часть неофициальная. — 1895. — № 495. — 6 июля. — С. 1.
- 10 ЧГВ. — Часть официальная. — 1867. — № 49. — 3 декабря. — С. 281.
- 11 Журнал заседания Временного комитета, учрежденного для обсуждения вопроса об устройстве в Чернигове женской гимна-

- зии, № 1, марта 13 дня 1865 года // ЧГВ. — Прибавление. — 1865. — № 13. — 28 марта. — С. 45–46.
- 12 Объявление // ЧГВ. — Прибавление. — 1865. — № 48. — С. 287.
- 13 Журнал заседания Черниговского губернского Попечительства детских приютов, № 16, декабря 23 дня 1867 года // ЧГВ. — Прибавление. — 1868. — № 11. — 17 марта. — С. 15.
- 14 Служебные перемены по Черниговской губернии // ЧГВ. — Часть официальная. — 1875. — № 24. — 15 июня. — С. 4–5; Служебные перемены по Черниговской губернии // ЧГВ. — Часть официальная. — 1875. — № 31. — 3 августа. — С. 3.
- 15 Действительный статский советник Александр Иванович Ханенко (Некролог)... — С. 2.
- 16 Отдел второй, местный // ЧГВ. — Часть официальная. — 1883. — № 21. — 22 мая. — С. 749.
- 17 Служебные перемены // ЧГВ. — Часть официальная. — 1883. — № 52. — 31 декабря. — С. 1654.
- 18 Служебные перемены в Черниговской губернии. По Министерству внутренних дел // ЧГВ. — Часть официальная. — 1884. — № 24. — 24 июня. — С. 553–554.
- 19 ДАЧО. — Ф. 776. — Оп. 1. — Спр. 1. — Арк. 1 зв., 83 — 85.
- 20 Уездные земские собрания Черниговской губернии 1865 года. — Чернигов, 1865. — С. 162, 164.
- 21 Свод постановлений Черниговского губернского земского собрания (XIX–XXXV сессий) 1883–1899 годов с кратким сводом постановлений за время с 1865-го по 1882 г. (I–XVIII с. с.). Составил по поручению губернской земской управы С. В. Сотников. — Чернигов, 1902. — Вып. 1. — С. 36, 38.
- 22 Холмский А. И. Свод постановлений Черниговского губернского земского собрания 1865–1882. — Одесса, 1884. — С. 590–591.
- 23 Петрункевич И. И. Из записок общественного деятеля. Воспоминания / Под редакцией проф. А. А. Кизеветтера / Архив русской революции, издаваемый Г. В. Гессеном. — Берлин, 1934. — С. 83–84.
- 24 Действительный статский советник Александр Иванович Ханенко (Некролог)... — С. 2.
- 25 Богословский Н. Еще памяти Александра Ивановича Ханенко // ЧГВ. — Часть неофициальная. — 1895. — № 591. — 11 октября. — С. 2.
- 26 Герасименко Н. О. Указ. праця. — С. 98.
- 27 Журнал заседания Черниговского губернского статистического комитета, № 22, ноября 16 дня 1865 года // ЧГВ. — Прибавление. — 1865. — № 49. — 5 декабря. — С. 308.
- 28 Исторический очерк межевых учреждений в Малороссии / Сост. А. Ханенко. — Чернигов, 1870. — 127 с.
- 29 Ханенко А. И. Город Погар. Историко-статистический очерк. — Чернигов, 1871; Його ж. Историческое описание некоторых местностей Черниговской губернии. — Чернигов, 1887; Його ж. Описание местностей Черниговской губернии в пределах бывшего Стародубского полка. — Чернигов, 1890.
- 30 Ханенко А. И. Святитель Феодосий Углицкий. — Чернигов, [1868]. — 45 с.; Його ж. Краткие сведения о жизни и подвигах святителей Кирилла и Мефодия // ЧГВ. — Часть неофициальная. — 1885. — № 13. — 7 апреля. — С. 117–119.
- 31 Ханенко А. Рассказы генерала Кутлубицкого о временах императора Павла I // Русский архив. — 1866. — С. 1301–1331; Його ж. Рассказы о старине // Русский архив. — 1868. — С. 1070 — 1079; Його ж. Городня — место жидотрепания XVIII в. // Киевская старина. — 1883. — Т. 5. — № 1. — С. 208 — 210; Його ж. Археологическая находка в Чернигове // Киевская старина. — 1883. — Т. 6. — № 5. — С. 174 — 178;
- 32 Л. А. Александр Иванович Ханенко (Некролог) // Киевская старина. — 1895. — Т. 50. — № 9. — С. 367–368.
- 33 Богословский Н. Еще памяти Александра Ивановича Ханенко // ЧГВ. — Часть неофициальная. — 1895. — № 591. — 11 октября. — С. 2.
- 34 Некролог // ЧГВ. — Часть неофициальная. — 1895. — № 494. — 5 июля. — С. 1.
- 35 Местные известия // ЧГВ. — Часть неофициальная. — 1895. — № 498. — С. 1.

Александр Рахно

“Историограф Черниговской губернии” (А. И. Ханенко)

Статья посвящена анализу жизненного пути, общественной и научной деятельности председателя Черниговской губернской земской управы в 1870–1874 гг. А. И. Ханенко. Определены основные этапы жизненного пути, дана характеристика его работы в губернском земстве, общественных и научных учреждениях во второй половине XIX в.

Ключевые слова: Александр Ханенко, земство, гласный, председатель губернской земской управы, историк.

Alexander Rakhno

“The historian of the Chernigov province” (O. I. Khanenko)

The article is devoted to the analysis of O. I. Khanenko's life, scientific and social activity. Oleksandr Khanenko was a zemstvo-councilor and the chief of Chernihiv province zemstvo executive committee in 1870–1874. The main milestones of his life and activities as a member of Chernihiv province zemstvo, scientific and public institutions of the second half of 19th century have been defined.

Key words: Oleksandr Khanenko, zemstvo, glasnyi, chief of province zemstvo executive committee, historian.

